

30.9.2016

LAUSUNTO LAPSIASIAVALTUUTETUN VUOSIKIRJAA 2017 VARTEN

(LAUSUNTOPYYNTÖ LAPS/30/2016)

Lapsuudentutkimuksen seura ry ja Nuorisotutkimusseura ry kiittävät lapsiasiavaltuutettua mahdollisuudesta arvioida lasten oikeusturvan toteutumista Suomessa. Yhteislausunnossamme otamme kantaa lasten ja nuorten oikeusturvan kysymyksiin osallisuuden, koulutuksen, digitaalisten toimintaympäristöjen, lastensuojelun ja kiusaamisen torjunnan sekä turvapaikanhakijalasten ja -nuorten näkökulmista. Lausuntomme perustuu sekä allekirjoittaneiden tutkijoiden omaan tutkimustyöhön että laajempaan lapsia ja nuoria koskevaan kansainväliseen tutkimuskeskusteluun.

Aloitamme lausuntomme tarkastelemalla yleisesti lasten oikeusturvaa osallisuuden näkökulmasta. Seuraavaksi tarkastelemme oikeutta koulutukseen ja lasten kasvun tukea. Jatkamme kuvaamalla digitaalisiin ympäristöihin liittyviä kysymyksiä erityisesti turvallisuuden näkökulmassa. Näkökulmamme kolmessa edellä mainitussa kysymyksessä on yleinen, kaikkia lapsia ryhmänä koskeva. Jatkamme kohdentamalla huomiota yksilöä koskeviin päätöksiin. Käsittelemme koulukiusaamista, turvapaikanhakijalapsia koskevia päätöksiä sekä lastensuojelua. Pidämme tärkeänä näkökulmana oikeusturvan kattavuutta ja saatavuutta lasten eriarvoisuus huomioiden. Oikeusturvamekanismit voivat joskus korostaa olemassa olevaa eriarvoisuutta ja haavoittuvuutta pikemminkin kuin niiden purkamista. Lasten kohdalla olisi erityisen tärkeää, että heidän oikeusturvansa turvataan riippumatta perhetilanteesta, kyvyistä ja taustasta.

OSALLISUUS JA KUULEMINEN

Osallisuus on yleisesti tunnustettu tärkeäksi osaksi lapsen tasapainoista kasvua, kehitystä ja hyvinvointia. Osallisuudella viitataan yksilön mahdollisuuteen tulla tunnustetuksi ja kuulluksi aktiivisena toimijana omissa yhteisöissään. Lasten tulee saada osallistua itseänsä koskeviin asioihin ikä- ja kehitystasonsa mukaisesti, kuten Lasten oikeuksien yleissopimuksen (1989) artiklassa 12 todetaan. Lapsella tulee olla myös mahdollisuus vaikuttaa häntä koskevien asioiden suunnitteluun ja päätöksentekoon ikä- ja kehitystasonsa mukaisesti. Kansallisessa lainsäädännössä lasten osallisuus on selkeästi esillä. Esimerkiksi nuorisolaki, perustuslaki, kuntalaki, lastensuojelulaki ja koulutusta koskevat lait korostavat kaikki lasten kuulluksi tuleminen ja osallistumisen tärkeyttä. Lasten osallisuus on esillä myös kasvatusta ja koulutusta ohjaavissa asiakirjoissa (POPS, VASU, EOPS). Huolimatta siitä, että lasten osallisuus on näinkin eksplisiittisesti kirjattu lainsäädäntöön sekä erilaisiin kansallisiin ja kansainvälisiin sopimuksiin ja toimenpideohjelmiin, tarjoavat ne lopulta vain vähän konkreettisia välineitä siihen, miten lasten osallisuutta ja sen eri ulottuvuuksia voidaan tukea ja mahdollistaa erilaisissa kasvatusympäristöissä.

Yllä kuvatut kuulemisveloitteet ovat luonteeltaan yleisiä (ns. *soft law*). Niistä valittaminen on käytännössä hankalaa, ellei mahdotonta. Ellei lasta ole kuultu yksilönä tai ryhmänä, hän tuskin valittaa (eikä aina omaa valitusoikeuttakaan) tästä mahdollisesta menettelyvirheestä tuomioistuimeen. Samoin valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuista on vaikea löytää varsinaisesti lasten ja nuorten kuulemista ja osallistumista omassa asiassa käsitteleviä ratkaisuja. Tämä johtuu luonnollisesti siitä, että lapset ja nuoret eivät osaa näitä oikeusturvakeinoja käyttää, eikä heitä siihen aktiivisesti rohkaista. Heidän huoltajiensa näkemykset voivat olla ristiriidassa lapsen mielipiteen kanssa, jolloin lapsen huoltajatkään eivät lapsen mielipiteen ohittamisen perusteella saata asioita tuomioistuinten tai ylimpien lainvalvojen tarkasteluun. (Gretschel & Kiilakoski 2012.)

Valvonnan kannalta oleellista olisi, että lainsäädäntö, jonka toteutumista valvotaan, olisi riittävän konkreettinen. Monissa asioissa perustuslain ja lapsen oikeuksien sopimuksen mukainen velvoite lapsen oman mielipiteen esittämismahdollisuudesta on jäänyt konkretisoimatta. Vaikka tietoa lapsen oikeuksista on lisätty jatkuvasti mm. ottamalla YK:n lapsen oikeuksien sopimus yhdeksi opetussuunnitelman perusteiden osaksi, tieto ei vielä johda siihen, että lapsi pääsee osallistumaan, jos tätä koskevia käytäntöjä ei ole luotu. Kuulemisen ja mielipiteiden esittämisen tavat ja muodot olisikin lasten osalta tärkeää määrittää. Oleellinen elementti lapsen kuulemisessa on, että mielipiteen esittäminen on mahdollista luottamuksellisesti ja aidosti. (Gretschel & Kiilakoski 2012.)

Yleisiä osallisuutta koskevia huomioita voidaan tarkentaa katsomalla yleisesti käytössä olevia keinoja tukea lasten ja nuorten osallisuutta. Keskeistä osallisuutta ja kuulemistä edistettäessä olisi tarkastella, kuinka inklusiivisia osallisuusrakenteet ovat. On syytä myös huomioida, että erilaiset osallisuusrakenteet, kuten nuorisovaltuustot, lasten osallisuusryhmät ja koulujen oppilaskunnat, osallistavat tutkimusten mukaan tietynlaisia lapsia (esim. Ymashita & Davies 2010; Brady 2007; Hill 2006; Alanko 2013; Kiilakoski 2014). Kysymmekin, tukevatko aikuisten luomat osallisuusrakenteet vain tietynlaisia, ennestään aktiivisia ja monenlaisissa toiminnoissa mukana olevia lapsia osallistumaan? Tutkimusten mukaan lasten osallisuuden suurimpana haasteena nähdään osallisuuden näennäisluonne (esim. Thomas 2007; Gallagher 2008; Fitzgerald 2009; Thomas & Percy-Smith 2010; Alanko 2013; James 2011). Tällöin lasten ääntä kuullaan, mutta sillä ei ole lopulta suurtakaan vaikutusta asioiden käsittelyyn ja päätöksentekoon. Tärkeää lasten osallisuudessa olisikin, että heidän mielipiteensä otetaan vakavasti huomioon prosessin eri vaiheissa ja vaikuttaminen ulottuisi päätöksiin asti. Kuuleminen tulisi nähdä mahdollisimman inklusiivisena prosessina eikä esimerkiksi pistemäisenä kuulemistilaisuutena. Jälkimmäisessä on ilmeinen tokenismin (näennäisosallisuuden) vaara.

Lapset tulee ylipäättensä kohdata kompetentteina oman elämänsä asiantuntijoina, jotka aikuisten avustuksella ovat kykeneväisiä vaikuttamaan ja osallistumaan. Kysymmekin, ovatko erilaiset osallisuusrakenteet tehty näennäistä kuulemistä varten tai positiivisesti määrin nimenomaan tietynlaisia lapsia ajatellen? Miten on turvattu erilaisten lasten kouluttaminen osallistumisen taitoihin? Tulkintamme mukaan aikuisten luomat rakenteet eivät nyky muodossaan velvoita aikuisia riittävässä määrin esimerkiksi vastaamaan lasten laatiimiin aloitteisiin (ks. esim. Shier 2001, Kiilakoski 2014). Pelkkä suppeasti mielletty kuuleminen ei mielestämme täytä lasten oikeutta osallisuuteen. On tärkeää, että lasten osallisuudessa kiinnitetään huomiota myös niihin tapoihin, joita lasten osallisuuden edistämiseksi käytetään.

Erilaisten osallisuusrakenteiden ohella on huomioitava, että osallisuus on usein arjessa tapahtuvia asioita, joiden kautta lasten osallisuutta voidaan parhaiten tukea. Lähiyhteisöön vaikuttaminen ja siihen oppiminen aina varhaislapsuudesta nuoreen aikuisuuteen edellyttää tukevaa ympäristöä ja koulutusta. On tärkeää huomauttaa, ettei lapsilla ole useinkaan riittävästi tietoa omista osallistumismahdollisuuksistaan. Lasten tiedonsaantia omista osallistumismahdollisuuksistaan ja niistä kanavista ja välineistä, joiden kautta on mahdollista osallistua ja vaikuttaa, tulee näin ollen vahvistaa.

OIKEUS KOULUTUKSEEN JA KASVUN TUKEA

YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus (1948, artikla 26) määrittää, että jokaisella lapsella on oikeus koulutukseen. Jotta lasten yhdenvertaisuus ja oikeusturva toteutuisivat, kasvatusinstituutioiden tarjoaman opetuksen ja kasvatuksen laatu olisi turvattava myös taloudellisesti. Uusissa perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että ”jokaisella oppilaalla on oikeus kasvaa täyteen mittaansa ihmisenä ja yhteiskunnan jäsenenä” (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014: 15). Jokaisen oppilaan katsotaan tarvitsevan ”kannustusta ja yksilöllistä tukea” (mt. 15). Tällainen yksilöllisen tuen antaminen vaatii taloudellisia resursseja ja panostusta.

Elinikäisen oppimisen periaatteiden mukaisesti lasten kasvatus ja koulutus alkaa jo varhaiskasvatuksen piirissä ja ulottuu pitkälle nuoreen aikuisuuteen. Suomalaiset lapset ovat tässä suhteessa eriarvoisessa asemassa toisiinsa nähden, sillä erityisesti alle 3-vuotiaiden kotihoitoa tuetaan taloudellisesti enemmän

verrattuna esimerkiksi muihin Pohjoismaihin. Vuodesta 2015 esiopetus on muuttunut pakolliseksi, minkä voi ajatella tasoittavan eroja lasten välillä.

Elinikäinen oppiminen jatkuu myös koulupäivän ulkopuolelle. Suomalaiset lapset ovat eriarvoisessa asemassa toisiinsa nähden lakisääteisessä alakoululaisten iltapäivätoiminnassa. Tutkimuksissa on havaittu, että iltapäivätoimintaa järjestävät lukuisat eri tahot, niin yksityiset kuin julkisetkin. Kerhojen ohjaajilla ei ole yhtenäistä koulutustaustaa, kuten esimerkiksi Ruotsissa, ja iltapäiväkerhojen toimintaperiaatteet ovat hyvin kirjavat. (ks. Strandell 2012.) Lasten oikeusturvan toteutumisen kannalta iltapäiväkerhojen toimintaa olisi yhdenmukaistettava siten, että toiminnan laatu voidaan säilyttää.

YK:n yleismaailmallisen ihmisoikeuksien julistuksen (1948, artikla 26) mukaan vanhemmilla on oikeus valita lapsensa opetuksen laatu. Suomessa vanhemmilla ja huoltajilla onkin mahdollisuus hakea lapsensa esimerkiksi painotetun opetuksen piiriin perusopetuksessa. Jotta perusopetuksen tasa-arvoa edistävä merkitys ja jokaisen lapsen ja nuoren yhdenvertaisuus säilyisi, olisi opetuksen laatu turvattava maanlaajuisesti. Tilanteen tekee haastavaksi perheiden lisääntynyt kouluvalinta, nk. koulushoppailu, jolla on vaikutuksia sosiaaliseen eriytymiseen (Seppänen et al. 2015).

Juuri käyttöön otettu perusopetuksen opetussuunnitelma (2014: 47–53) painottaa arvioinnin merkitystä oppimisessa. Arvioinnin käytäntöihin ja seurauksiin tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Opetussuunnitelman nostaa esiin vertaisarvioinnin myönteisen ja rakentavan palautteen antamisen keinona. Vertaisarviointi voi parhaimmillaan tukea lasten välisiä sosiaalisia suhteita. Vertaisarvioinnissa tulisi kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, mitä vertaisarvioinnissa arvioidaan, sillä tilanteessa saatetaan myös liikkua lapsen yksityisyyden rajoilla. Lapsen oikeusturvan näkökulmasta arvioinnin luottamuksellisuus onkin oleellista. Samoin on olennaista, että lasta koskevaa arviointia ja raportointia saavat tehdä vain riittävän ammatillisen pätevyyden omaavat henkilöt.

Kasvatusinstituutioissa lapsesta kerätään tietoa esimerkiksi perusopetuksen arvioinneissa, vasu-keskusteluissa ja koululaisten laajoissa terveystarkastuksissa. Lapsen oikeusturvan näkökulmasta kerättävän tiedon ymmärrettävyyteen tulisi kiinnittää huomiota: ymmärtääkö lapsi mitä tietoa kerätään ja mitä varten. Samoin tietojen säilyttämistä ja siirtoa ammattilaiselta toiselle tulisi avata lapselle ymmärrettävällä tavalla.

OIKEUSTURVA DIGITAALISISSA YMPÄRISTÖISSÄ

Erilaiset digitaaliset ympäristöt, kuten sosiaalinen media, digitaaliset pelit ja muut virtuaaliset maailmat ovat kiinteästi läsnä lasten ja nuorten arjessa. Digitaalinen media on osa lasten ja nuorten arkea myös välillisesti, sillä esimerkiksi lasten vanhemmat saattavat verkossa julkaista tietoja lapsestaan. Digitaalinen kulttuuri kehittyä ja muuttuu nopeasti, eikä tietoa lasten oikeuksien toteutumisesta erilaisissa digitaalisissa ympäristöissä ole vielä riittävästi. Digitaalisen kulttuurin moninaiset muodot, tekstilajit, tuottajat ja yleisöt tekevät haastavaksi sen, että voitaisiin muodostaa selkeät, yleiset eettiset käytännöt lasten oikeuksia kunnioittavasta digitaalisen median käytöstä. Esimerkiksi digitaalisten ympäristöjen julkisuuden aste vaihtelee huomattavasti: blogi, jossa julkaistaan tietoja lapsesta, voi olla täysin julkinen, täysin yksityinen tai mitä tahansa tältä väliltä. Uusi media on myös, toisin kuin traditionaalinen, hankalasti kontrolloitavissa, koska sen toimijat eivät useinkaan rajoitu yhden valtion alueelle vaan ovat globaalisti hajallaan.

Pohdittaessa lasten oikeuksien ja oikeusturvan toteutumisesta tapauksissa, joihin liittyy digitaalinen media, keskeiseksi nousee YK:n lapsen oikeuksien yleissopimus, jossa korostetaan alle 18-vuotiaan oikeutta erityiseen huolenpitoon ja suojeluun. Myös lastensuojelulaissa (1 luku, 2 §) todetaan, että huoltajilla on vastuu lapsensa hyvinvoinnista. Lapsen huoltajien vastuu ja velvollisuus on turvata lapselle asianmukainen ohjaus, jotta lapsen oikeusturva toteutuisi. Käytännössä lapsen huoltajat eivät kuitenkaan aina ole perehtyneet lasten ja nuorten käyttämiin digitaalisiin ympäristöihin, jolloin ohjauksen turvaaminen ja lapsen oikeusturvan varmistaminen on tältä osin usein puutteellista. Huoltajat eivät ole kovinkaan tietoisia

digitaalisessa mediassa tapahtuvista oikeusloukkauksista. Jälkikäteisen oikeusturvan toteutuminen silloin, kun lapsen oikeuksia loukataan, vaatiikin usein huoltajan apua.

Lapsen jälkikäteisen oikeusturvan toteutuminen voi synnyttää ristiriidan lapsen ja huoltajien intressien välillä. Huoltajat saattavat olla juuri niitä, jotka loukkaavat digitaalisessa ympäristössä lapsensa oikeuksia, jolloin se asetelma, että huoltajat ovat keskeisessä asemassa lapsen oikeusturvan toteutumisen varmistamisessa, on erityisen ongelmallinen. Sosiaalisen median käytön myötä vanhemmat ovat alkaneet jakaa mediassa lapsistaan muun muassa intiimejä kuvia ja henkilötietoja. Suomen perustuslain 2 luvun 10 § mukaan jokaisen yksityiselämän ja kunnian kuuluu olla turvattu, ja samoin henkilötietolaisissa turvataan kaikkien oikeus yksityiselämän ja yksityisyyden suojaan. Lapset, joista sosiaalisessa mediassa paljastetaan intiimejä kuvia tai henkilötietoja, ovat usein niin nuoria, etteivät he ymmärrä oikeuksiaan loukattavan. Tällöin huoltajien velvollisuus olisi toimia lapset edun parhaaksi ja suojella lastaan, mutta näin ei käytännössä aina tapahdu. Lapsilla ja nuorilla on myös vähän käytännön tietoa ja keinoja puuttua huoltajiensa sellaiseen toimintaan, joka loukkaa lasten ja nuorten kunniaa ja yksityisyyttä, joten tällaisissa tapauksissa lasten jälkikäteinen oikeusturva on harvoin turvattu. Ylläkuvatusta syystä pelkkä omavalvonta lapsen oikeuksien toteutumista tuskin on riittävä keino turvata jälkikäteinen oikeusturva.

Digitaaliset ympäristöt voivat altistaa lapset vahingollisille materiaaleille sekä haitalliselle vuorovaikutukselle vertaisten tai muiden henkilöiden kanssa. Esimerkiksi digitaalisten maailmojen haitallinen mainonta, seksuaalinen, väkivaltainen sekä muu vahingoittava materiaali ovat sisältöjä, joista keskusteltaessa näkyy jännite lapsen hyvinvoinnin turvaamisen ja toisaalta sananvapauden sallimisen välillä. Digitaalisille ympäristöille tyypillinen piirre mahdollistaa kommunikaatio erilaisten nimimerkkien ja avatarien suojassa tekee näiden ympäristöjen käyttäjistä myös haavoittuvaisia. Lapset ja nuoret saattavat kohdata digitaalisilla alustoilla salaisten identiteettien omaavilta henkilöiltä esimerkiksi kunnianloukkauksia, laittomia uhkauksia tai seksuaalista hyväksikäyttöä. Kun tekijän identiteetistä ei ole tietoa, jälkikäteisen oikeusturvan toteutuminen on vaikeaa. Lasten ja nuorten nettikiusaamistapauksissa on myös käynyt ilmi, että digitaalisessa mediassa tieto leviää nopeasti ja sitä saattaa olla mahdotonta kokonaan enää poistaa, mikä aiheuttaa kiusatuksi ja loukatuksi tulleelle pitkäaikaista kärsimystä. Kiusaamisen anonymiteetin on myös todettu lisäävän kiusaamisen haitallisia vaikutuksia. Vaikka tällaisissa tapauksissa jälkikäteinen oikeusturva toteutuisikin, internetiin jäänyt loukkaava materiaali seuraa lasta.

Ylläkuvatusta suojelunäkökuilmista huolimatta lapsia ei tule nähdä pelkästään tai edes ensisijaisesti digitaalisen kulttuurin uhreina. Ongelmakohtista huolimatta digitaalisten ympäristöjen voi nähdä myös tukevan lasten oikeuksia ja mahdollistavan oikeusturvan toteutumista. Digitaalisissa ympäristöissä on esimerkiksi paljon foorumeita, joilla lapsi voi ilmaista mielipiteensä hänelle soveltuvalla tavalla. YK:n lasten oikeuksien sopimuksen 13 artiklassa todetaan, että lapsella on oikeus ”hakea, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia yli rajojen suullisessa, kirjallisessa, painetussa, taiteen tai missä tahansa muussa lapsen valitsemassa muodossa”. Internetin myötä lasten mahdollisuudet levittää, hakea ja julkaista tietoa ja ajatuksia ovat lisääntyneet, koska kyseessä on helposti saavutettavissa oleva julkaisukanava, jossa ei ole ennakkosensuuria tai julkaisua valvovaa elintä.

Oikein käytettynä digitaalinen media myös mahdollistaisi lasten oikeusturvasta tiedottamisen lapsille ja nuorille itselleen – ainakin sen ikäisille lapsille, jotka käyttävät internetiä sujuvasti ja omaavat riittävän lukutaidon. Kaikista haavoittuvin asema onkin pienillä lapsilla, joiden oikeusturvasta huolehtiminen on täysin huoltajien ja viranomaisten varassa.

TURVAPAIKANHAKIJALASTEN OIKEUSTURVA

Lapsen oikeus tulla kuulluksi ja osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon koskee myös yksin maahan tulleita turvapaikanhakijalapsia. Ulkomaalaislain (301/2004) mukaan turvapaikanhakijoiden oikeuksia ei saa rajoittaa enempää kuin on välttämätöntä (kohta 5) ja yli 12-vuotiaasta lasta on kuultava häntä koskevan päätöksenteon yhteydessä. Yksintulleiden ja muiden perheestään eroon joutuneiden turvapaikanhakijoiden

kuulemiseen pitää kiinnittää erityistä huomiota (Yleiskommentti 2005/6). Lapsen mielipiteet on otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Myös nuorempaa lasta voidaan kuulla, ja alaikäistä lasta koskevat asiat on käsiteltävä kiireellisesti.

Lasten edun pitää olla ensisijainen harkittava asia turvapaikanhakijalasta koskevista asioista päätettäessä (Yleiskommentti 6/2005, Yleiskommentti 147/2013, kohta 19, Lasten Oikeuksien Komitea 2013). Suomen Vastaanottolaissa (746/2011) todetaan, että kaikessa päätöksenteossa lapsen etu, kuten se on määritelty Lastensuojelulaisissa (417/2007), on ensisijainen. Mervi Kaukon (2015) väitöskirjatutkimuksen perusteella turvapaikanhakijalasten edun harkinnassa ja oikeuksien toteutumisessa on puutteita etenkin koulunkäynnin ja sijoitusten järjestämisessä, lapsen äänen kuulemisessa (ja huomioon ottamisessa) ja perheenyhdistämisessä.

Peruskouluiän ylittäneiden turvapaikanhakijanuorten koulunkäynnin järjestäminen on hyvin vaihtelevaa. EU:n (Council of European Union 2003/19) vahvistamat, UNHCR:n (1997, 11) asettamat pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden vastaanottoa koskevat minimisuositukset ovat, että alle 18-vuotiaalle turvapaikanhakijoille pitää taata samat mahdollisuudet koulunkäyntiin kuin muille maassa asuville lapsille ja nuorille. Suomessa peruskouluikäisille lapsille taataan opetus suunnitelman mukainen koulu useimmiten valmistavassa opetuksessa. Peruskouluiän ylittäneet (16–17 -vuotiaat) eivät turvapaikkaprosessinsa aikana pääse kunnalliseen kouluun kuin poikkeustilanteissa. Muissa Pohjoismaissa on saatu hyviä kokemuksia turvapaikanhakijoiden pikaisesta ammattikoulutuksesta valmistavissa ryhmissä. Tähän on kiinnitettävä huomiota, sillä säännöllisen koulun merkitys juuri tässä nivelvaiheessa on tärkeää turvapaikanhakijanuorten kotoutumisen kannalta (Pastoor 2015). **Siirrot** vastaanottokeskuksista/ryhmäkodeista toiseen olivat tulleet joillekin nuorille yllätyksenä. Siirrot aiheuttavat stressiä, epä tietoisuutta tulevasta ja epäluottamusta päätöksentekoon. Merkittävimpana parannusehdotuksena turvapaikanhakijalasten oikeuksien toteutumiseen pidämme peruskouluiän ylittäneiden pääsyä opetuksen piiriin, esimerkiksi ammattikouluun valmistavaan opetukseen.

Turvapaikanhakijalapsiin kohdistuu pieniä ja suuria päätöksiä, joissa lasta ei hänen itsensä mukaansa oltu **kuultu**. Lapsen ääni voidaankin sivuuttaa kielivaikeuksien vuoksi. Lasten oikeuksien sopimuksen artikla 40 lisää lapsen oikeuden tarvittaessa tulkkiin, mutta oikeankielistä tulkkiä ei ole aina saatavilla, eikä sitä pyritä hankkimaan ”pienistä” asioista päätettäessä. Harvinaisempia kieliä puhuvien lasten ja nuorten tulkkaus hoidetaan lähimmällä saatavilla olevalla kielellä, ja saman kielen sisäisetkin murre-erot saattavat tehdä keskustelusta mahdotonta. Lisäksi miespuolisten tulkkien käyttö voi vaikeuttaa joidenkin tyttöjen ilmaisua. Näiden ongelmien ratkaiseminen edellyttää kansallisen tason kannanottoja.

Suurin ongelma on **perheenyhdistämisessä**, joka on nyky-lainsäädännön puitteissa käytännössä mahdoton tulorajojen ja prosessin aloittamisen vuoksi. Tämän myötä lapsen oikeus vanhempiinsa ei luultavasti tule toteutumaan lapsen Suomessa oleskelun aikana. Esitämme, että perheenyhdistämisen pitäisi olla mahdollista erityisesti tulorajoja ja perheenyhdistämisprosessia kohtuullistamalla. Lapsen oikeuteen saada äänensä kuuluviin niin ”pienissä” kuin isoissa asioissa, oikealla kielellä, ammattimaisten tulkkien avustuksella pitäisi huolehtia. Turhia siirtoja pitäisi välttää. Lopuksi toteamme, että turvapaikanhakijalapsen pitäisi saada lastensuojelulain piiriin.

KOULUKIUSAAMINEN

Koulukiusatun oikeusturvakeinot ovat Suomessa heikot niissä tilanteissa, joissa koulu laiminlyö puuttumisvelvoitettaan. Esimerkiksi aluehallintovirastoissa kanteluiden selvittäminen tapahtuu yleensä kirjallisen materiaalin kautta, mikä johtaa siihen, ettei asiaa voida aina riittäväällä tavalla selvittää. Aluehallintovirastojen ratkaisukäytäntö tulisi myös julkaista, jotta niillä olisi yleisempää ohjaavaa merkitystä.

Tuomioistuinten puolella virkavastuukysymysten tehottomuusongelmat kulminoituvat rikosprosessissa siihen, että Suomessa koulun henkilökunnan ja opetuksen järjestäjän välisiä vastuita kiusaamistilanteissa ei ole kirjattu lakiin, toisin kuin Ruotsissa. Suomessa vastuunjako ohjataan suunnitelmilla, mutta ne voivat

olla joka kunnassa erilaiset. Vahingonkorvausoikeudenkäynneissä puolestaan mm. säännökset todistustaakasta sekä kulleriksi heikommalle osapuolelle tekevät tästä väylästä kiusatuille myös usein mahdollisimman. Ruotsissa on erityinen viranomais (Barn- och elevombudet), joka voi lapsen puolesta saattaa koulukiusaamisesta johtuvan vahingonkorvausasian tuomioistuimeen ja käytössä on käännetty todistustaakka. (Mäntylä 2015.)

OIKEUS ERITYISEEN SUOJELUUN

Jo Geneven julistuksessa vuonna 1924 ja YK:n yleiskokouksen lapsen oikeuksien julistuksessa 21.11.1959 on todettu lapsen oikeus erityiseen suojeluun. Suomessa tämä tehtävä on viimekädessä delegoitu kunnallisille viranomaisille, jotka edustavat sosiaalihuoltoa, ja jotka toimivat sosiaalihuoltolainsäädännön ja erityisesti lastensuojelulain heille antamin valtuuksin. Vuonna 2007 valmistunut ja vuonna 2008 voimaan tullut lastensuojelulain kokonaisuudistus kaksinkertaisti lastensuojelulain pykälien ja moninkertaisti sen säännösten määrän. Uutta lastensuojelulakia on vuoden 2008 jälkeen muutettu 19 kertaa ja muutokset ovat koskeneet 49 kohtaa. Kunnissa ja hallinto-oikeuksissa työskentelevillä viranomaisilla on täysi työ pysyä muutosten kintereillä, eivätkä nopeat muutokset palvele myöskään lastensuojelun asiakkaina olevia perheitä. Nostamme seuraavassa esiin joitakin tekijöitä, jotka tutkimuksissa ja käytännössä on todettu ongelmallisiksi erityisesti suomalaisessa lastensuojelun toimintakentässä.

Ensimmäiseksi, lastensuojelulaissa on tendenssi pilkkoa lastensuojeluasiakkuus prosessiksi, joka etenee tiettyjen määräaikaisten ja askelmien puitteissa. Vaikka tällä muutoksella on pyritty selkiyttämään hämäräksikin arvioitua lastensuojelun asiakkuutta (Heino 1997), on se käytännössä johtanut tilanteeseen, jossa lapsen ja perheen kanssa työskentelevät työntekijät vaihtuvat sen mukaan, missä prosessin vaiheessa lastensuojelun asiakkuus on. Ensin lapsi on arvioitavana, sen jälkeen mahdollisesti lastensuojelun avohuollon tukitoimenpiteiden piirissä. Jos asiat eivät korjaannu tai pahentuvat, siirrytään sijaishuollon piiriin, jonka sisällä saattavat työntekijät vaihdella sen mukaan, sijoitetaanko lapsi perhehoitoon, ammatilliseen perhekotiin vai laitoshuoltoon - vai vuorotellen kaikkiin näistä. Tämän jälkeen siirrytään jälkihuollon piiriin. Sosiaalityöntekijä vaihtuu toiseen joka vaiheessa. Kun tähän prosessiin lisätään sosiaalityöntekijöiden tosiasiallinen vaihtuvuus, on tilanne entistä muuttuvampi. Tutkimuksissa on toistuvasti tuotu esiin pysyvyyden ratkaiseva merkitys erityisesti kiintymyssuhteissaan vaurioituneille ihmisille. Sosiaaliviranomaiset tekevät lapsen elämän kannalta ratkaisevia päätöksiä ja heidän tulisi valvoa lapsen edun toteutumista. Tämä lapsen oikeusturvan kannalta tuiki tärkeä vaatimus ei toteudu, jos asiaa hoitava henkilö vaihtuu jatkuvasti.

Parannusehdotuksena esitämme, että lastensuojelun asiakaslapsille pyrittäisiin takaamaan läpi prosessin lapsen kokonaistilanteen tunteva, pysyvä tukihenkilö, joka mieluiten olisi asioista vastaava sosiaalityöntekijä, mutta voisi olla myös sosiaaliohjaaja tai muu tehtävään soveltuva ammattihenkilö.

Toiseksi, lastensuojelussa kiireellinen sijoitus muutettiin 1.1.2016 sovellettavaksi vain tilanteissa, joissa lapsi on "välittömässä vaarassa". Aiemmin lapsi voitiin sijoittaa kiireellisesti myös tilanteissa, joissa hän muutoin oli sijoituksen kiireellisessä tarpeessa. Lakia haluttiin muuttaa, koska kiireellisten sijoitusten määrä lisääntyi vuoden 2008 jälkeen räjähdysmäisesti. Tilalle tuli mahdollisuus soveltaa avohuollon tukitoimia, kuten avohuollon sijoitusta, kiireellisesti. Käytännössä tämä ei kuitenkaan ole mahdollista tilanteissa, joissa joku asianosainen vastustaa toimenpidettä. Nyt sosiaalityöntekijöiden on kannettava suuri vastuu siitä, täyttävätkö erilaiset nopeasti muuttuvat tilanteet välittömän vaaran tunnusmerkit. Käytännössä tämä voi pahimmillaan johtaa lasten heitteillejättöön tilanteissa, joissa välitön vaara ei ole arviointihetkellä ilmeinen, mutta eskaloituu sellaiseksi viranomaisten poistuttua paikalta. Samalla hallinto-oikeudessa joudutaan arvioimaan kiireellisistä sijoituksista tehtyjä valituksia aivan uusien kriteerein. Käytännön kokemuksella kiireelliset sijoitukset eivät tähänkään asti ole näyttäneet erityisen hätiköityinä tai tarpeettomina silloin, kun asianosaiset ovat niistä hallinto-oikeuteen valittaneet.

Parannusehdotuksena esitämme, että toteutetun muutoksen seurauksia seurataan tarkasti niin kuntien kuin hallinto-oikeuksien tasolla. Korostamme, ettei todennäköistä kiireellisten sijoitusten määrällistä laskua

tule automaattisesti tulkita merkiksi lakimuutoksen onnistumisesta. Lasten ja nuorten kannalta tilanne voi merkitä myös tilanteen heikentymistä ja heidän jäämistään vaille tarvitsemaansa kiireellistä apua ja tukea.

Kolmas lasten oikeusturvan toteutumisen ongelmakohta lastensuojelussa koskee kuntien suorittamaa lastensuojelupalveluiden kilpailutusta ja palveluiden nopeasti tapahtunutta yksityistymistä. Erityisesti sijaishuollon, mutta enenevässä määrin myös avohuollon palveluihin liittyy kilpailutuskäytäntöjä, jotka vaihtelevat kunnittain. Kilpailutuksissa korostetaan teoriassa laatua, mutta käytännössä herkästi taloutta, ja kilpailuskriteerit vaihtelevat rajusti kunnittain. Kilpailutukset tuottavat erisisältöisiä palveluita eri kunnissa asuville lapsille ja nuorille asettaen heidät eriarvoiseen asemaan. Erityisesti sijaishuollossa tämä on lapsen oikeusturvan toteutumisen kannalta erittäin ongelmallinen tilanne. Esimerkiksi valtion tuottamaa vaativan erityistason sijaishuoltoa, kuten koulukotihoitoa, ei välttämättä saa, jos tämäläiset laitokset eivät ole menestyneet kunnan kilpailutuksessa. Naapurikunnan nuori saattaa päästä vastaavan palvelun piiriin. Tämä ilmiö ei suinkaan koske ainoastaan lastensuojelun piirissä olevia lapsia, vaan myös esimerkiksi vammais-, päihde- ja mielenterveyspalveluita. Juuri esitettyssä hankintalain uudistuksessa (HE 108/2016) esitetään, että Sote-hankinnoissa tulisi huomioida erityisesti näitä koskeva erityislainsäädäntö. Kukaan ei kuitenkaan toistaiseksi tiedä, miten Sote-hankinnat tulevaisuudessa tehdään. Hankintalakesityksessä esitetään lisäksi, että Sote-hankinnoissa tulisi huomioida asiakkaiden erityistarpeet sekä kuuleminen, ja -myönteistä kyllä - että halvimman hinnan mukaisen palvelun valinta tulee erikseen perustella. Lisäksi esitetään, että sopimusehtojen tulisi olla sellaisia, ettei ehdoista muodostuisi kohtuuttomia tai epätarkoituksenmukaisia seurauksia asiakkaille. Lasten ja nuorten palveluissa nämä kohdat eivät tällä hetkellä toteudu. Kenttä on sekava niin palveluiden järjestäjille, tuottajille kuin käyttäjille. Kyse ei kuitenkaan ole kansantaloudellisestikaan vähäpätöisestä ongelmasta: julkisten hankintojen ilmoituskanava HILMA:n tilastojen mukaan hankintasäännösten alaisten sosiaalipalvelujen ennakoitu tai toteutunut arvo oli noin 1,5 miljardia euroa vuonna 2012 ja hankintojen arvosta 40 % - siis 0,6 miljardia euroa - kohdistui lastensuojelupalveluihin. (Lakiluonnos sosiaali- ja terveyspalveluiden tuottamisesta 2016.) Parannusehdotusta on tässä yhteydessä mahdotonta tehdä, sillä hankintalain, sote-lain ja lasten ja perheiden palveluiden muutosohjelman linjauksista riippuu, millaiseksi lastensuojelupalveluiden kilpailuttaminen tulevaisuudessa muodostuu. *Tärkeää on kuitenkin huolehtia siitä, ettei voitontavoittelu vaikeuta sektoreiden ja toimijoiden välistä saumatonta yhteistyötä tulevaisuudessa samalla tavalla kuin nyt, ja ettei talous astu laadun edelle palveluita tuottaessa. Lisäksi on huolehdittava siitä, että eri alueilla asuvilla lapsilla ja nuorilla on yhtäläinen mahdollisuus päästä tarvitsemiensa palveluiden piiriin.*

OIKEUSTURVAN TOTEUTUMINEN HUOSTAANOTTOPROSESSISSA

Vuonna 2007 valmistunut ja vuonna 2008 voimaan tullut lastensuojelulain kokonaisuudistus paransi lasten osallistumisoikeutta lastensuojelussa antamalla kansainvälisestikin poikkeuksellisen puhevallan 12 vuotta täyttäneille lapsille eräissä heitä koskevissa lastensuojeluasioissa (Lastensuojelulaki 417/2007). Käytännössä 12 vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus hakea huostaanoton tai kiireellisen sijoituksen lopettamista, valittaa kiireellistä sijoitusta koskevasta päätöksestä, vaatia sijaishuollon muutosta ja valittaa niistä koskevista ratkaisuksista, vaatia avohuollon tukitoimena järjestettäviä sosiaalipalveluja ja muita tukitoimia, sekä hakea muutosta yhteydenpidon rajoittamista koskevaan päätökseen (Räty 2015). Lapsen vanhempi tai huoltaja on pääsääntöisesti lapsen edustaja häntä koskevissa asioissa, mutta lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on valvottava lapsen edun toteutumista ja avustettava virkansa puolesta lasta tai nuorta puhevallan käytössä. Tarvittaessa lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on ohjattava lapsi tai nuori oikeusavun piiriin taikka huolehdittava siitä, että lapselle haetaan 22 §:ssä tarkoitetuissa tilanteissa edunvalvojaa (Lastensuojelulaki 24 §). Tällaisia ovat tilanteet, joissa huoltajan ei katsota voivan puolueettomasti valvoa lapsen etua sekä muissa tilanteissa, joissa edunvalvoja katsotaan tarpeelliseksi.

Aiemmissä tutkimuksissa (de Godzinsky 2012 & 2014) on havaittu, että lapsilla on äärimmäisen harvoin apunaan oma oikeusavustaja tai edunvalvoja, ja näiden roolit ovat lisäksi epäselvät. Käytännössä 12 vuotta täyttäneet lapset ovat usein läsnä hallinto-oikeuden istunnoissa ainakin oman kuulemisensa ajan. Lisäksi heillä on asianosaisjulkisuuden nojalla oikeus saada luettavakseen kaikki asiaan liittyvä asiakirjamateriaali - myös aineisto, joka sisältää yksityiskohtaista tietoa heidän huoltajiensa mielenterveydestä,

päihteidenkäytöstä ja niin edelleen. On hyvin poikkeuksellista, että hallinto-oikeus määräisi asiakirjoja salaisiksi lapsen edun vuoksi, sillä asianosaisjulkisuus on Suomessa hyvin vahva. Käytännössä lapsille avautuu pääsy hyvin kuormittavan aineiston pariin.

Katsomme, että lasten edunvalvojan, oikeusavustajan tai asiamiehen käyttöön hallinto-oikeusprosessissa tulisi aiempaa enemmän kiinnittää huomiota ja myös hallinto-oikeuden tulisi aiempaa rohkeammin määrätä lapselle edunvalvoja. Tähän lastensuojelulain 87 § antaa mahdollisuuden, mutta sitä ei juuri käytetä. Lisäksi tulisi lisätä niin edunvalvojan kuin oman avustajan tai asiamiehen käyttöä myös silloin, kun kyseessä on alle 12-vuotias lapsi, joka ei itse osallistu hallinto-oikeuden käsittelyyn. Hallinto-oikeudessa ratkaistaan hyvin usein tilannetta, jossa huoltajat eivät vastusta huostaanottoa, mutta 12 vuotta täyttänyt lapsi vastustaa sitä yksin- tai päinvastoin: huoltajat vastustavat, mutta lapsi haluaa sijaishuoltoon. Lisäksi on tilanteita, joissa toinen huoltaja vastustaa huostaanottoa joko yksin lasta ja toista huoltajaa vastaan tai yhdessä lapsen kanssa. Nämä tilanteet aiheuttavat ilmeisiä lojaliteettiristiriitoja perheenjäsenten välille.

Parannusehdotuksena esitämme, että hallinto-oikeudet veloitetaan määräämään lapselle tai nuorelle oikeusavustaja, asiamies tai edunvalvoja silloin, kun lasta koskevia päätös- tai valitusasioita käsitellään hallinto-oikeudessa ja kun huoltajat tai sosiaalityöntekijä eivät ole lapselle oikeusavustajaa, asiamiestä tai edunvalvojaa järjestäneet. Vain tilanteissa, joissa nimeäminen olisi ilmeisen tarpeetonta, voitaisiin menetellä toisin.

Haluamme kiinnittää huomiota hallinto-oikeuksien päätöksenteon hitauteen sekä lapsen kuulemisen käytäntöihin tilanteissa, joissa päätetään tahdonvastaisesta huostaanotosta hallinto-oikeuksissa. Hallinto-oikeudet ovat erittäin kuormittuneita ja huolellinen työskentely edellyttää paneutumista asioihin. Tästä johtuen käsittelyajat ovat huostaanottoasioissa kuukausien mittaisia. Tämä on lasten oikeusturvan toteutumisen kannalta kestävämpi, sillä lapset joutuvat käytännössä elämään epävarmuudessa odotteluajan.

Kolmas huomiomme koskee hallinto-oikeuksien lapsiystävällisiä puitteita tai niiden puutetta. 12 vuotta täyttäneet lapset ovat usein hallinto-oikeudessa läsnä ja kuultavina. Tuomioistuimen lastensuojelun asiantuntijajäsen suorittaa lapsen haastattelun suullisen istunnon yhteydessä. Käytännössä lapsen haastatteleminen kalseassa istuntosalissa tuomareiden istuessa lehterillä on hyvin haastavaa niin haastattelevalle asiantuntijalle kuin erityisesti lapselle itselleen.

Parannusehdotuksena esitämme,, että hallinto-oikeuksille tulee järjestää erillisresursseja päätösten käsittelyaikojen lyhentämiseksi. Lisäksi esitämme, että hallinto-oikeuksille tulisi myöntää resursseja sellaisten tilojen järjestämiseksi, joissa lasten kuuleminen suullisissa käsittelyissä voitaisiin suorittaa lapsiystävällisesti.

Lopuksi haluamme nostaa esiin syvällisempää lasten oikeusturvan toteutumiseen ja lastensuojelun erityispiirteisiin liittyvää keskustelua. Lastensuojelun sisäänrakennettu ristiriita liittyy siihen, että lapsilla on kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaisesti oikeus erityiseen suojeluun samalla, kun heidän itsemääräämisoikeuttaan voimallisesti korostetaan. Lastensuojelussa on sovittamaton ristiriita suojelun ja kontrollin sekä autonomian ja vallankäytön välillä, ja se on erityisen ilmeinen nuorisoikäisten asiakkaiden kohdalla. Lasta suojellaan usein tilanteessa, jossa hänen oma käyttäytymisensä vaarantaa hänen terveytensä ja kehityksensä. Lastensuojelun työntekijät ovat haastatteluissa nostaneet esiin, että tämä tehtävä on vaikeutunut viime aikoina ja johtaa nuorten sijoitusten lyhytkestoisuuteen ja siirtoihin paikasta toiseen. Kysymmekin, uskalletaanko lastensuojelun viranomaispäätöksenteossa tulkita lapsen edun mukaisiksi toimenpiteitä, joita lapsi itse tai hänen huoltajansa vastustavat? Tukeeko yhteiskunnallinen keskusteluilmapiiri tällaisia päätöksentekoprosesseja?

Lastensuojelun huostaanottoasiakirja-aineistoa analysoivassa tutkimuksessa on havaittu (Pekkarinen, tulossa), että viranomaisia välttelevät ja heihin negatiivisesti suhtautuvat asiakkaat - niin vanhemmat kuin lapset - jäävät vaille tarvitsemaansa turvaa ja tukea, kun taas yhteistyöhaluiset asiakkaat saavat runsaasti

tukea, erilaisia palveluita ja lopulta yhteisymmärryksessä suunnitellun huostaanoton. Kysymmekin, löytääkö tuki sellaisten lasten luokse, jotka sitä eniten tarvitsisivat? Havainto liittyy kiinteästi edelliseen huomioomme: kuka näissä tilanteissa määrittelee lapsen edun, ja kuka lähtee sitä voimallisesti ajamaan? Lastensuojelussa tulkinnanvaraa ei ole: lapsen edun tulee olla ensisijaista ja viimekädessä tulkinnan siitä tekee viranomainen. Liiallista vastakkainasettelua tulee kuitenkin välttää, sillä se ei johda vaikutuksiltaan parhaaseen lopputulokseen. Kriminologisista tutkimuksista tiedetään, että sillä, millaisessa prosessissa rikosasiaa on käsitelty, on vaikutusta rikoksesta epäiltyjen ja uhrien oikeudenmukaisuuden kokemuksiin - tuomion ankaruus on tässä asiassa toissijainen. Kokemus prosessuaalisesta oikeudenmukaisuudesta - siitä, että on tullut kuulluksi ja kohdelluksi reilusti ja asiallisesti - lisää asianosaisten kokemusta siitä, että heitä on kohdeltu oikeudenmukaisesti, vaikeivät he olisi tyytyväisiä tuomioon. (Huhta & Honkatukia 2016.) Parannusehdotuksena esitämmekin, että prosessuaalisen oikeudenmukaisuuden elementtejä ryhdyttäisiin soveltamaan tutkimusperustaisesti myös lastensuojeluprosesseissa. Toisin sanoen huolehdittaisiin siitä, että prosessi etenee osapuolia kuullen ja heidän näkemyksensä huomioiden sekä heitä tarkasti informoiden, jolloin myös tahdonvastaisia toimenpiteitä voitaisiin toteuttaa loukkaamatta yksilöiden autonomian ja yksityisyyden kokemuksia.

Yllä kuvatut huomiot vaatisivat syvällistä eettistä ja filosofista pohdintaa. Missä kulkevat yksilön vapauden, kollektiivisen vastuun, huolenpidon ja vallankäytön rajat? Yleistyneessä valinnanvapauskeskustelussa tällaista pohdintaa on käyty äärimmäisen vähän. Aiheet eivät missään nimessä ole uusia, mutta tämänhetkisessä yhteiskunnallisessa ilmapiirissä valitettavan harvinaisia.

Lapsuudentutkimuksen seura ry. ja Nuorisotutkimusseura ry. osallistuvat jatkossakin mielellään näitä aiheita koskevaan keskusteluun.

Helsingissä, Jyväskylässä, Oulussa, Rovaniemellä, Tampereella & Vaasassa 30.9.2016

Anu Alanko, KT, yliopistonlehtori, Oulun yliopisto

Jaana Juutinen, KM, tohtorikoulutettava, Oulun yliopisto

Kirsti Karila, professori, Tampereen yliopisto

Mervi Kaukko, KT, tutkija, Oulun Yliopisto/Monash University, Australia

Tomi Kiilakoski, FT, tutkija, Nuorisotutkimusseura

Hanna Lagström, dosentti, erityisasiantuntija, Turun yliopisto

Niina Mäntylä, HTT, OTM, julkisoikeuden yliopistonlehtori, Vaasan yliopisto

Marleena Mustola, FT, yliopistonopettaja, Jyväskylän yliopisto

Elina Paju, VTT, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto

Elina Pekkarinen, VTT, tutkijatohtori, Nuorisotutkimusverkosto & Lapsuudentutkimuksen seura

LÄHTEET

- Alanko, A. (2013) Osallisuusryhmä demokratiakasvatuksen tilana – tapaustutkimus lasten ja nuorten osallisuusryhmien toiminnasta Oulussa. Oulu: Oulun yliopisto.
- Brady, B. (2007) Developing Children’s Participation: Lessons from a Participatory IT Project. *Children & Society* 21(1): 31–41.
- Fitzgerald, R. (2009) Children having a say: a study on children’s participation in family law decision making. Lismore, NSW, Southern Cross University.
- Gallagher, M. (2008) Foucault, Power and Participation. *International Journal of Children’s Rights* 16(3): 395–406.
- Godzinsky, Virve-Maria De (2012) Huostaanottoasiat hallinto-oikeuksissa: tutkimus tahdonvastaisten huostaanottojen päätöksentekomenettelystä. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Godzinsky, Virve-Maria de (2014) Lapsen etu ja osallisuus hallinto-oikeuksien päätöksissä. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Gretschel, Anu & Kiilakoski, T. (toim.) 2012. *Demokratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2010-luvun alussa*. Julkaisuja 118. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. Helsinki: Stakes.
- Hill, M. (2006) Children’s voices on ways of having a voice: children’s and young people’s perspectives on methods used in research and consultation. *Childhood* 13(1): 69–89.
- Huhta, Helena & Honkatukia, Päivi (2016) ”Ratkaisujen Suomi” nuorten ja kriminaalipolitiikan näkökulmasta - huomioita hallitusohjelmasta. Teoksessa Elina Pekkarinen & Sinikka Aapola-Kari (toim.) Nuoruus hallitusohjelmassa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 49 - 52.
- James, A. (2011) To Be (Come) or Not to Be (Come): Understanding Children’s Citizenship. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 633(1): 167–179.
- Kaukko, Mervi (2015) Participation in and beyond liminalities: action research with unaccompanied asylum-seeking girls. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kiilakoski, Tomi (2014) *Koulu on enemmän. Nuorisotyön ja koulun yhteistyön käytännöt, mahdollisuudet ja ongelmat*. Julkaisuja 155. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto: Nuorisotutkimusseura.
- Myllyniemi, S. (2008) Mitä kuuluu? Nuorisobarometri 2008. Helsinki, Opetusministeriö.
- Pastoor, L.d.W. (2015). The mediational role of schools in supporting psychosocial transitions among unaccompanied children in Norway. *International Journal of Educational Development*, 41, 245-254
- Mäntylä, N. (2015). Bullying at School in Finland and Sweden: Are there any Effective Legal Remedies? Teoksessa: *Comparative Law. Scandinavian Studies in Law Volume 61*.
- Opetushallitus (2014) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014: 96.
- Pohjois-Suomen aluehallintovirasto (2011) Aluehallintovirastojen keskeiset arviot peruspalvelujen tilasta 2010. Aluehallintovirastojen suorittama toimialansa peruspalvelujen arviointi.
- Puustinen-Korhonen, Aila & Pösö, Tarja (2010) Toteutuuko lapsen oikeus pysyviin kasvuolosuhteisiin? Puheenvuoro lastensuojelun vaikuttavuudesta. Jyväskylä: Lapsiasiavaltuutetun toimisto.
- Räty, Tapio (2012) Lastensuojelulaki - käytäntö ja soveltaminen. Helsinki: Edita.

- Seppänen, P., Kalalahti, M., Rinne, R. & Simola, H. (toim.) (2015) Lohkoutuva peruskoulu: Perheiden kouluvalinnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka. Helsinki: Suomen Kasvatustieteellinen seura.
- Strandell, H. (2012) Lapset iltapäivätoiminnassa: Koululaisten valvottu vapaa-aika. Helsinki: Gaudeamus.
- Shier, H. (2001) Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. A New Model for Enhancing Children's Participation in Decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Children & Society* 15(2): 107–117.
- Strandell, H. (2012) Lapset iltapäivätoiminnassa: Koululaisten valvottu vapaa-aika. Helsinki: Gaudeamus.
- Thomas N (2007) Towards a Theory of Children's Participation. *International Journal of Children's Rights* 15(2): 199–218.
- Thomas N & Percy-Smith B (2010) Introduction. Teoksessa: Percy-Smith B & Thomas N (toim) *A Handbook of Children and Young People's Participation: Perspectives from Theory and Practice*. London, New York, Routledge: 1–7.
- Yamashita H & Davies AL (2010) Students as professionals: the London Secondary School Councils Action Research Project. Teoksessa: Percy-Smith B & Thomas N (toim) *A Handbook of Children and Young People's Participation: Perspectives from Theory and Practice*. London, New York, Routledge: 230–239.